

Душан МАРТИНОВИЋ

ЦЕТИЊЕ – НАЈСТАРИЈИ АРХИВСКИ ПОМЕНИ, ТЕРИТОРИЈАЛНИ РАЗВОЈ И ФИЗИОНОМИЈА

Градови представљају сложен полифункционални урбани комплекс, па је стога и њихово проучавање врло сложено. Градови се, као и људи, не понављају. Сваки од њих, стари и млади, занимљив је и специфичан генетски, територијално и функционално. Ипак, старији су градови занимљивији, иако за пручавање компликованији; више привлаче пажњу посјетилаца, туристички су атрактивнији. Градови се могу проучавати са више аспеката и увијек им се можемо враћати, проучавати их дубље и свестраније, допуњавати и анализирати недоречено. Цетиње је, свакако, један од најинтересантнијих црногорских градова и за њега важи све напријед речено.

Према лингвистичкој анализи академика Миливоја Павловића, топоним Цетиње је келтског поријекла.¹

Неколико деценија бавио сам се проучавањем Цетиња, написао и објавио седам-осам монографија о овом граду.² Ту је и моја док-

^{*} Ванредни члан ЦАНУ

¹ Уп.: Др Миливој Павловић: *Топоним Цетиње – његов значај за научну оријентацију*, Годишњак Цетињске гимназије, бр. 3, Цетиње 1971, стр. 101–106.

² *Цетиње – његов значај, функције и туристичке могућности*, Цетиње: Обод, 1977, 376 стр.; *Cetinje – spomenici arhitekture*, Cetinje: Obod, [1981], 167 стр., коаутор проф. арх. Урош Мартиновић; *Цетиње – град-херој*, Пожаревац: Просвета 1983, 232 стр.; *Студија о сџоменцима и сџомен-обиљежјима Цетиња, са његовом мјера*, Цетиње: „Цетињски лист”, 1992, 16 стр., коаутор др Чедомир Марковић; *Туја феникса. Мирнодојска деградација Цетиња*, Цетиње: Централна народна библиотека Републике Црне Горе „Ђурђе Црнојевић” – Цетиње 1997, 226 стр.; *Камени његов слободе. Географско-историјска студија Цетињској*

торска дисертација о Цетињу.³ Рачунајући монографије установа⁴ и личности⁵, објавио сам, заправо, десетак књига о овом граду. Уз то, написао сам и публиковао десетину чланака о цетињским културним институцијама, преко стотину студија, расправа и чланака о насељу и појединим грађевинским и архитектонским здањима Цетиња које сам објавио у серијским публикацијама, више од те цифре о личностима Цетиња итд. С поносом могу истаћи да је, захваљујући мојим истраживањима и објављеним библиографским јединицама, Цетиње најпроученији град у Црној Гори.

Овом приликом сам одабрао неколико тема које могу саопштити, углавном са новим подацима који нијесу раније нашли довољно простора у мојим радовима. Ријеч је о најстаријим архивским поменима Цетиња, о његовој физиономији и прерастању из руралног у урбано насеље.

*

Цетиње је постало крајем 15. вијека. Утемељио га је 1482. године потоњи господар Зете – први господар Црне Горе, Иван Црнојевић, познат још у епској поезији као Иван-бег. Те године је подигао дворца у ренесансном стилу у Подловћенском доцу, на обронцима Орловог крша у Цетињском пољу, у источној крашко-континенталној подгорини Ловћена. Постанак и развитак насеља условили су антропогени фактори: историјско-политичке и општедруштве-

краја, Цетиње: Издавачки центар – Цетиње 1999, 163 стр.; *Цетиње бунтовно и револуционарно*, Цетиње 2003, 324 стр.

³ *Цетиње – историјски и функционални развој* (1974).

⁴ *Цетињска читалоница (1868–1915; 1928–1940) – Градска библиотека „Њејош“ (1945–1998)*, Цетиње: Градска библиотека и читалоница „Њејош“ 1998, 423 стр.; *160 година Државне (Националне) библиотеке Црне Горе 1838–1998*, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 2002, 586 стр.

⁵ *Др Нико С. Мартиновић (1914–1975) – животи и дјело. Ојшће генеалогско стабло Мартиновића, родослов Шћировића*, Цетиње: Централна народна библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, 1995, 265 стр.; *Саво Мајков Мартиновић (1806–1896)*, Цетиње: Централна народна библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, 1996, 166 стр.; *Дивизијар Мишар Бошков Мартиновић (1870–1954) – животи и рад*, Подгорица: Културно-просвјетна заједница, 1998, 277 стр.; *Њејошеви јубилеји и Њејошеви сјоменици*, Цетиње: ЈУ Маузолеј „Петар Други Петровић Њејош“, 2001, 309 стр.

не прилике у 15. в. Турски освајачи су током 14. и 15. вијека заузели већи дио Балкана (Србију 1459, Босну 1463, Херцеговину 1482, Зету 1499). Заправо, Турци су још 1478. године заузели већину зетских градова (Скадар, Дриваст, Љеш), међу којима и пријестоницу Зете – Жабљак.

Експанзија Турака имала је велике политичке и етничке посљедице. Долази до помицања средишта зетске државе из равни-

Цртеж Цетиња из 1838. године

це у планинске крајеве Ловћена. Пред турским надирањем Иванбег се још 1475. године из своје пријестонице Жабљака привремено настанио на Ободу, у горњем дијелу долине Ријеке Црнојевића, гдје је саградио утврђење. Ондје је имао двор, земљу, винограде и воденице. Послије губљења утврђених градова 1478. Иван Црнојевић се ни на Ободу није осјећао безбједним, па се одлучио да владарску столицу премјести у подгорину Ловћена. Као што смо казали, године 1482, саградио је Дворац, а двије године доцније (1484), чувену своју задужбину – Црнојевића манастир на Ћипуру, у Це-

тињском пољу, у који је 1485. премјестио Зетску митрополију са Врањине. Тако је Цетиње постало ново политичко средиште и резиденција највише црквене власти, обновљене државе Црнојевића – територијално стијешњене између Ријеке Црнојевића и Скадарског језера, с једне, и Боке Которске, с друге стране.

Преношење владарског и митрополитског трона из зетске низије у подножје Ловћена било је од пресудног значаја за касније формирање националне државе и за стварање од ње „највјернијег

Цетиње – гравура из 1838. године

петовјековног чувара народних аманета”. Оно, нема сумње, показује, како то лапидарно рече историчар Ђорђе Б. Лазаревић, да је Иван Црнојевић „умео оценити тадашњу општу политичку ситуацију и загледати даље у будућност”.

Пресељавање државног средишта из области Доње Зете, преко Обода под Ловћен, догађај је, несумњиво, од историјског значаја за будућност Црне Горе, јер ће Цетиње са својим окружењем преузети на себе улогу државног средишта посљедњег одбрамбеног упоришта и бастиона против османских завојевача.

Треба, међутим, рећи да се трагови станишта првобитних житеља на овом ареалу везују за епоху старијег неолита (пећина Короњина, на путу за Боково). И у подручју Шкрке, у непосредном

залеђу Цетињског манастира, археолошки је идентификована импортована грчко-хеленистичка керамика из 4–3. вијека прије н. е., а и нешто старији инвентар илирске популације, што индицира на постојање насеља у преисторијском и протоисторијском периоду.

Дакле, и прије него што је Иван Црнојевић основао Цетиње, било је у Цетињском пољу насеља. Сем поменутих праисторијских насебина, било их је и у средњем вијеку (до 14. в.). Богумили, које је Немања протјерао из Зете, у овом подловћенском крају имали су своје станиште, о чему свједочи богумилска некропола испред Влашке цркве на Цетињу.⁶ Приликом обнављања Влашке цркве, 1864. године, 150 стећака богумилске некрополе уграђено је у темеље ове цркве. Остала су сачувана само два стећка, испод којих су, према легенди, сахрањени Бајо Пивљанин и жена му. Бајо Пивљанин Николић је, као што је знано, 1685. погинуо на Вртијељци код Цетиња у борби против Турака.

НАЈСТАРИЈИ АРХИВСКИ ПОДАЦИ О ЦЕТИЊУ

Што се тиче архивских докумената и помена Цетиња у њима, дуго је у нашој историографији егзистирало мишљење да се први помен Цетиња налази у Оснивачкој повељи (грамати) Ивана Црнојевића, писаној на Ободу 4. јануара 1485, као и „Крусовуљу Црнојевића”, познатом у науци под именом „Цетињски летопис” (стр. 39–40), коју су 1482. логофети Никола Грк и Иван писали у Котору у два примјерка, од којих је један остао за Иванову канцеларију на Цетињу, а други за његову которску канцеларију.⁷ (Иван Црнојевић је имао дворца у Котору.)

⁶ Влашку цркву су саградили 1450. године пастири (власи), који су чували стоку на катунима, на властелинском феуду црнојевићком у подгорини Ловћена. Турци су Власима називали хришћане на Балкану уопште. Влашка црква је више пута рушена и обнављана (потоњи пут 1864). Њена ограда, вјероватно једна од најоригиналнијих у свијету, подигнута је у част побједе црногорског оружја у ослободилачким ратовима, 1858. и 1876/78. године, а сачињена је била од 1.544 цијеви турских пушака – трофеја, заплијењених у тим бојевима (сачувана је 1.361 цијев). (Уп.: Љубомир Каписода, *Влашка црква*, Цетиње 1990, стр. 42)

⁷ Уп.: Др Р. Ротковић, *Саздање Цетиња. Извори и легенде*, Титоград 1984, стр. 57–69.

Новијим проучавањем архивске грађе у Которском архиву, утврђено је да је у граду под Ловћеном било насеља и прије него што га је основао Иван Црнојевић. Наиме, у најстаријим судско-нотарским списима Историјског архива у Котору, Цетиње се по-

Цетиње – гравура из почетка 19. вијека (деталј насеља)

миње четири пута: 1440, 1444, 1488. и 1497. године. Појављује се у истом облику – први пут као *Cetine* а остала три пута као *Zetine*. Године 1440, индикта трећег, 1. септембра, јавља се први пут при помену Тудора Неноја Иванова (*Thudora Nenoe Ivanovich de Zetine*), претка Мартиновића из села Бајица⁸ покрај Цетиња, који се заду-

⁸ Код разних аутора који су се позивали на овај историјски извор (др Радослав Ротковић: *Саздање Цетиња – извори и легенде*, Титоград 1984, стр. [17]; Др Жарко Шћепановић: *Цетиње у доба Црнојевића*, у: *Цетиње 1482–1982*, Цетиње 1994, стр. 61 и др., стоји да је Тодор Ненојев Ивановић, што је погрешно јер историчар Ристо Ковијанић, који је први лансирао тај податак – касније је сам демантовао да је ријеч о Ивановићу, већ да се ради о Мартиновићу! Види Р. Ковијанић: *Помени црногорских њелемена у которским сојоменицима 14–15. вијек*,

жио у Котору код Луке Паутинова за 14 перпера и 10 и по гроша за *један панцир (pro una panceria)*, који му је продао которски берберин Алегрет.⁹

Други помен Цетиња од 8. јуна 1444. односи се на Алексу-Леса Радмановића из Цетиња који је изјавио пред нотаром у Котору да дугује помињаном Луки Паутинову, которском племићу, 11 перпера за продано му сукно.

Трећи случај архивског помена Цетиња од 11. марта 1488. везан је за име извјесног Фрања Остојина, которског племића, који је изјавио пред судом да дугује Остоји Радовановићу из Цетиња, иначе поданику Ивана Црнојевића, 40 дуката...

И, напokon, четврти архивски помен Цетиња у Которском архиву датира од 23. новембра 1497, а односи се на помињани дуг которског племића Фрања Остојина Цетињанину Остоји Радовановићу.

Ових неколико грађоцијених писаних сѝоменика из Коѝорској архива о Цетињу и њеѝовим жиѝељима из средине 15. вијека веома су значајни, ѝим ѝрије ѝѝо је наша сѝознаја, на основу ранијих истѝориоѝрафских сазнања, обавијена велом ѝусѝе ѝѝаме. На основу цитираних извора, може се закључити следеће:

Прво, првобитно се употребљавао облик Цетине. Очигледно већ 1440. године постајали су трагови тога насеља, свакако више руралних него урбаних карактеристика;

Друго, цитирани назив је обухватао сва насеља Цетињског поља (од Бајица до Доњег поља), што указује на „израстање племена, на обједињено племенско језгро...”;

Треће, да су поједини становници Цетиња у 15. вијеку били имућни људи (вршили су позајмљивање новца и до 120 дуката, што није била мала сума!);

Четврто, један житељ Цетиња правио је панцирни оклоп за себе и своје потомство, што претпоставља да је имао и панцирну

књ. 1, Цетиње 1963; стр. 151–155; Исти: *Ердељановићеве оцјене вјеродостојности ѝредања о ѝоријеклу и ѝрецима брајсѝава*, у: Јован Ердељановић, *живоѝ и дело*, Панчево 1976, стр. 34).

⁹ Сва четири аутентична архивска документа, писана на старолатинском језику, налазимо у Историјском архиву у Котору. Своједобно их нам је на наш језик љубазно транскрибовао др Милош Милошевић, на чему му се и овом приликом срдачно захваљујем.

кошуљу, а то значи да је био ратник, било да је био пастир или слободни сељак, и

Пейо, између Цетиња и Котора, већ средином 15. вијека, постоје израђени инструменти робно-новчаних привреда, са израженим дужничко-повјерљачким односима...¹⁰

ТЕРИТОРИЈАЛНИ РАЗВИТАК ЦЕТИЊА – СПЕЦИФИКУМ РАЗВОЈА (УКРАТКО)

Турци су непрекидно настојали да покоре Црнојевића државу, сведену на Цетиње и његову ужу гравитациону сферу. Освајачима са Истока, који су на свом побједоносном путу рушили препреке, како на ријеци Марици (1371) и Косову (1389) тако и на далеком Мохачу (1526) у Мађарској, и који су стигли до бедема Беча (1583), пошло је за руком да неколико пута (1885, 1692, 1712, 1714. и 1785) казним војним експедицијама опљачкају и униште Цетиње. Перманентна опасност од Турака била је главни разлог да се Цетиње за дужи период – до почетка 19. стољећа, врло слабо територијално развијало и ширило. Манастир је 1701–1704. године обновио Данило Шћепчев – родоначелник династије Петровић-Његош (манастир су још неколико пута азијати спаљивали – 1712. или 1714. и 1785, а Црногорци обнављали 1724. и 1786). Митрополит Петар Први саградио је прву профану кућу на Цетињу близу манастирског здања, тзв. „сионцу”, за потребе Сената. То је била приземна зграда подијељена „плетером” у три одјељења. Његошев брат Перо Томов и поп Лазо Поповић-Јабучанин саградили су, 1832. године на Доњем пољу, први угоститељски објекат – х а н, кућу приземљушу, ражаном сламом покривену. Његош је саградио те године и округлу кулу Табју, на доминантном узвишењу изнад Манастира. Биљарду је саградио 1838. године по пројекту руског инжењера Ј. Озерецковског. Исте године је саграђена скромна, омања кућа за Његошевог учитеља француског језика – Антида Жома и његову супругу. Његош је подигао и кућу за војводу Новицу Церовића, као награду за његов улог у ликвидацији Смаил-аге Ченгића. Из тог доба и времена посјете Цетињу саксонског краља Фридри-

¹⁰ Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић: *О њрвим њисаним њоменима Цетѡиња*, Библиографски вјесник, бр. 3, Цетиње 1982, стр. [49]–55.

ха Аугуста Другог имамо један акварел – документовани цртеж Ф. Карачајева, на којему се виде, поред манастирског комплекса, с лијеве стране, омања кућа према Јасикама, а поред Биљарде двије нешто веће куће и изнад Манастира Табља са заставом. Његош је саградио једну зграду за магацин за жито. Биле су то, до друге поло-

Старо Цетиње, око 1870. године, са првом модерном кућом – угоститељским објектом – хотелом „Локандом” из 1864. године

вине 19. вијека, једине куће на Цетињу, не узимајући у обзир у оно вријеме куће по селима локализованим по ободу Цетињског поља (Медовину, Умце, Бајице, Доњи крај).

Овдје се људи никада у прошлости нијесу могли осјећати сигурним и безбједним, све до поткрај 19. вијека. Зато су им куће биле углавном расуте и забите по околним ловћенским падинама.

Године 1592, неки калуђер Цетињског манастира забиљежио је да су на Цетињу биле 44 куће, док је Маријан Болица-Которанин, 22 године доцније (1614), записао да је било 70 кућа. Овај путописац каже да је у Манастиру живио владика са 25 кулуђера и

40 осталих свештеника и „редовника” (послуге). Извјесно је да су поменути бројем кућа и из 1592. и из 1614. године обухваћена и рурална насеља по ободу Цетињског поља, што је и логично када се зна да је тада под појмом Цетиње подразумијевано племе које је обухватало и сусједна села. Двјеста година послје Болице, 1813. године, Vialla de Sommières је забиљежио да је број кућа у „Цетињској општини” износио 70... Вијала је, као и Болица, узео у обзир и куће сеоских насеља у Цетињском пољу. И тај податак говори о стагнантном развоју Цетиња.

У постојећој, иако оскудној литератури, категорички се тврди да све до 30-их година 19. стољећа осим Цетињског манастира и није било других грађевина на Цетињу. Није, међутим, нелогично претпоставити да се, помјерањем зетске пријестонице са Жабљака на Обод, и са Обода на Цетиње, са својим господаром Иваном Црнојевићем, ипак, један дио зетске властеле селио и врло вјероватно градио објекте за становање у новој постојбини. Дакако, ово се може прихватити само као хипотетички закључак.

ФИЗИОНОМИЈА ЦЕТИЊА

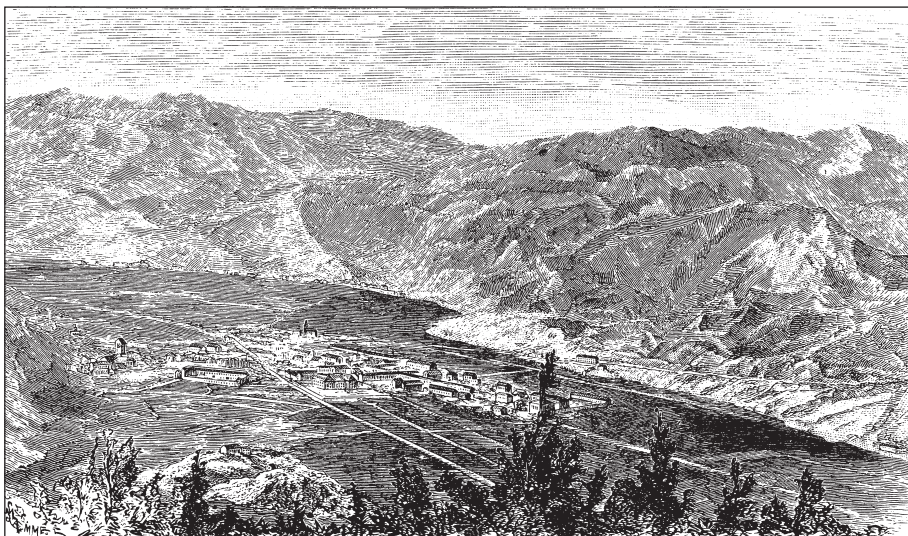
Путописци којих је већ у Његошево вријеме било доста, и Енглеза и Руса, и других странаца, а доцније налазимо и домаће пице, оставили су драгоцјене описе физиономије Цетиња. Овом приликом цитираћемо само неке. Четрдесетих година 19. в., по ријечима енглеског путописца Edward Ledwich Mittford-a¹¹, Цетиње није представљало ни град ни село. Он каже да је поред Манастира, Биљарде и Табље било свега „неколико учерица растурених по малој долини” (тј. Цетињском пољу).

Сличног је мишљења и енглески археолог сер А. Henry Layard,¹² који је у Црној Гори био 1839. године, а констатује да је Цетиње „једно раштркано село са биједним колибама”. За Цетињски манастир каже да је „донекле живописна грађевина”, а да је Биљарда „без икаквих архитектонских претензија”.

¹¹ Уп.: Edward Ledwich Mittford: *A. Land March from England to Ceylon Forty Ycars Ago*, London, 1884, str. 39–49.

¹² Sir A. Henry Layard: *Autobiographi and Letters...*, London, 1903, I, str. 125–142.

Др Wilhelm Ebel,¹³ доцент ботанике из Кенигсберга, саопштава да се на извјесној удаљености од Манастира и Биљарде, према југу, налази једна мала зграда, у којој су становали Црногорци, док су у три друге сличне куће, које су поређане једна уз другу, паралелно с источним зидом Биљарде, такође становале црногорске породице. То је, заправо, опис југозападног дијела Цетиња, на који се надо-

Цетиње у другој половини 19. вијека

везивао сјеверни дио насеља дуж једне око 100 m дуге улице. Према Ебеловом опису, сјеверни дио насеља се састојао из неколико кућа опкољених око једне локве (ваљда бунара – Д. М.). Три од њих, саграђене једна уз другу, окренуте су лицем дуж улице према Манастиру и поред њих води пут који иде од Његуша преко Цетиња у Добрско Село... То су, по ријечима Ебела, били станови неколицине сенатора, перјаника и других Црногораца. Три друге мале куће, опет заједнички саграђене, стајале су својим фронтovima под правим углом према правцу већ три споменуте. Ебел помиње и гости-

¹³ *Zwölf Tage auf Montenegro beschrieben von Dr. Wilhelm Ebel, privat docent an der Universität zu Königsberg. Eirstest: Reisebericht. Nesbest einer Aussicht Certighne, der Residenz des Vladika von Montenegro, Koönigsberg 1842* (Уп. Љубица Кланчић: *Њејош и Цетиње (према њујојису Вилхелма Ебела)*, Гласник Етнографског музеја на Цетињу, књ. III, 1963, стр. 169).

Савремени изглед Цетиња

оницу, која се налазила насамо, власништво „президента” Ђорђија Петровића, коју је био изнајмио неком гостионичару и, напokon, осамљену кућу према Бајицама, намијењену за резерве жита. Према овоме, чини се, доста прецизном и сликовитом опису, било је на Цетињу 40-их година 19. вијека свега 12 кућа, које су „биле окружене добро обрађеним ораницама, док је највећи дио Цетињског поља био под ливадама”.¹⁴ Међу кућама које помиње Ебел било је 6–7

¹⁴ *Ibidem*, str. 149–150.

једноспратних. Тада на Цетињу није било више од 100 житеља, не убрајајући ту чиновнике и послугу у владичиној служби – закључује Ебел.

Шарл Ламб,¹⁵ који је био на Цетињу 1843. године, држи да је, поред Манастира и Његошеве резиденције, једва вриједно поменути „шест до седам зиданих једноспратних кућа и можда два пута толико уцерица”. Е. Фрезер, који је посјетио Цетиње годину касније, каже да се оно састоји од „нешто више од два реда кућа” ћошкасто сврстаних и „неколико раштрканих зграда”.

Према подацима познатог енглеског научника и путописца сер Ј. Gardner Wilkinson-а,¹⁶ који Цетиње назива најмањом пријестоницом Европе, а вјероватно и цијелог свијета, насеље је 1844. године имало, поред Манастира и Биљарде, 19 или 20 кућа цријепом покривених и боље грађених од већине кућа у Црној Гори, међу којима су се налазиле и двије крчме.

И француски путописац Navier Marmier биљежи да је Цетиње 1850. године имало свега 20 кућа.¹⁷

Није сувишно поменути и описе Цетиња двојице домицилних писаца – архимандрита Нићифора Дучића¹⁸ и војводе Сима Поповића. Први каже да се од 1847. почињу градити постепено „мале куће и крчме у једном реду и правцу” за преноћиште Црногораца који су долазили на Цетиње „ради парница и других потреба”.

Војвода Симо даје веома занимљив опис старог Цетиња. Његов аутентичан опис старих цетињских кућа дословце гласи:

„Још до 1870. године, Цетиње је било сасвијем мало, око 60 кућа, све у двије кратке улице. У Дворској улици на једној страни двор Књажев, а до Двора кућа војводе Ива Ракова Радоњића и до ње кућа војводе Ђура Матановића. На другој страни, према двору био је сенат; ту је кућу доцније Књаз даровао Божу Петровићу, своме рођаку, предсједнику Сената, пошто је о државном трошку дограђе-

¹⁵ Charles Lamb: *A ramble in Montenegro*, Blackwood's Edinburgh Magazine (London), 57, 1845, str. 33–51.

¹⁶ Sir J. Gardner Wilkinson: *Dalmatia and Montenegro...* London 1848, I, str. 402–562; II, str. 73–88.

¹⁷ Navier Marmier: *De l'Est a l'Ouest*, Paris, 1867.

¹⁸ Уп.: Нићифор Дучић: *Пуцћојисне црћје*, Орлић, црногорски годишњак за 1867, стр. 33.

на и поправљена. До Сената је Вуковића кућа, бившега секретара владинога, а сада је књажева; до ње кућа попа Ђура [Мартиновића] из Бајица, па војводе Петра Вукотића. Од ове двије оградио је доцније Књазу Петар Карађорђевић своју кућу. До ње је кућа Јефта Вулетина, па војводе Миљана Вукова, а прије Новице Церовића, па попа Стева Капе, Вука Ражнатовића и најпослије попа Клисича из Лимљана, а од ове посљедње двије оградио је војвода поп Илија Пламенац ову садашњу своју.

У другој улици, у коју се од Бајица улазаше у Цетиње и из које се између Пламенчеве и Матановићеве куће обрће у дворску, било је на обје скоро подједнако по 25, а на крају ње испријечила се и 'Локанда'¹⁹²⁰.

О кућама цетињским: поземљушама, приземљушама, народски речено појатама, ограђеним у сувомеђама, сламом покривеним, највјеродостојнији запис је оставио војвода Симо Поповић. Он вели да су тадашње куће цетињске биле махом поземљуше, толико ниске да се свака стреха могла дохватити руком, а понегдје и главом „очешати”. „Улазећи у њих”, пише он, „морао си се добро погнути. Све су биле унутра за ногу и двије ниже од сокака”. Прозори су били сасвим мали, „колико да пропуште мало свјетлости и ваздуха”. Унутра, као и по сељачким кућама, само један простор, а на средини или при крају, на средини зида од листре огњиште. „Унутрашњи простор понегдје је био одвојен отприлике четвртина, као засебна комора”.²¹ По ријечима С. Поповића, међу цетињским кућама се „издвајало десетак кућа са подом и тиглом, али су биле ниске и с малим прозорима. То су биле куће ондашњих истакнутих главара или крчме у којима су они одсиједили и други Црногорци и Приморци када би долазили у пријестоницу ради разних потреба”.

Крајем 19. вијека, Цетиње почиње да добија урбану физиономију, мада још увијек доминирају куће сламењаче. Једна таква типична кућа очувала се до краја 20. вијека и била је Законом заштићена.

¹⁹ „Локанда” је најстарији цетињски и црногорски хотел, подигнут 1864. године.

²⁰ Војвода Симо Поповић: *Мемоари*, Цетиње: Издавачки центар, Подгорица: ЦИД, 1995, стр. 28–29.

²¹ На истом мјесту, стр. 30.

Куриозитетно је дјеловала на домаће и стране посјетиоце. Налазила се преко пута репрезентативног објекта Владин дом, у Медовини, најсиромашнијој четврти Цетиња. Имала је историјско-етнографску вриједност, па је била занимљива и као туристички антропогени мотив. Због атрактивности, била је мета туристичких фото-објектива, записа и новинарских написа... У литератури је

„Катунска кућа” на Цетињу, иако заштићена Законом о споменицима културе, разрушена је 1995. године.

називана „Катунска кућа”. То је била, дакле, типична некадашња цетињска кућа приземљуша из минулих вјекова, катунска кућа. Нажалост, средином 1995. године, један грађанин Цетиња замрачио је на њену локацију, преко ноћи је разрушио кућу и умјесто ње саградио вишеспатницу која више личи на кичерај. Тако је овај, до јуче споменик културе, постао жртва несавјесне урбанистичке изградње на Цетињу. Узалудно је и овај који вам говори о њој више пута писао као о раритету, па чак и као оновремени одборник интервенисао у Скупштини општине да се објект спаси тим прије што представља споменик културе. Али, спаса јој, очигледно, ни-

је било!²² Данас, сличне куће – приземљуше и сламењаче, могу се, евентуално, видјети по забитијим селима Катунске нахије...

Као што се види из цитираних путописних података, Цетиње се веома споро територијално развијало и расло. По физиономији је личило више на село него на град. Године 1860, имало је свега 34 куће, поређане у двије кратке улице које су се сјекле под правим углом (Катунска и Дворска), а осам година касније 70, претежно сламом покривних. Тек од 1870-их година показује тенденцију пораста и броја становника, па почиње да се брже изграђује и у својој физиономији почиње да добија контуре и унеколико карактер урбаног насеља, иако и даље, готово до краја 19. вијека, доминира његова рурална физиономија и структура. Седамдесетих година 19. в., забрањено је покривање кућа сламом на Цетињу како би се избјегли ризици од пожара. Године 1874, насеље је имало 115 кућа међу којима је био један број релативно лијепих „на два боја” (приземље и спрат). Улице су биле освијетљене фењерима, па је насеље остављало лијеп утисак на посјетиоце, као лијепа, додуше, минијатурна пријестоница, типа више „мајушни срески градић”.

Од 1878. године, када је Цетиње имало „око 200 кућа, одреда једноспратних, са око 800 душа”, настаје фаза његовог развоја и сјаја. Насеље мијења свој лик: уређују се улице, нивелишу неравнине, град се сукцесивно шири, а кућа еволуира ка савременим потребама. Послије Берлинског конгреса (1878), на којему је Црна Гора и де јуре добила независност и признање међународног суверенитета као 27 европска држава, па до 1910. године, када је проглашена краљевином, на Цетињу је подигнуто десетак прворазредних објеката, данас важних културно-историјских (архитектонских) споменика, који су украсили урбанистику града и допринијели да он све више губи физиономију руралног насеља, а добија изглед урбаног. С тим у вези, треба поменути здања Турског, Аустроугарског, Руског, Француског, Италијанског и Енглеског посланства (подигнутог 1912). (Грчко, Њемачко, Бугарско, Српско и Белгијско посланство била су смјештена у нешто бољим приватним кућама.) Од 1910. године, насеље добија електрично освјетљење. Тада, у јубиларној година, изграђена је термоцентрала – прва у Црној Гори.

²² Др Душан Ј. Мартиновић: *Туја феникса. Мирнодојска деградиција Цетиња*, Цетиње 1997, стр. 187–189.

Цетиње првих деценија 20. стољећа добија све више физиономију урбане агломерације, иако и дан-данас доминира партнерна архитектура. Ниједан грађевински објекат у граду нема лифт за становнике који живе у стамбеним зградама. И тај податак има одређену специфичну тежину.

Овдје треба аистоирофитирајти да је на територијални и функционални развој Цетиња, као специфичној историјској и урбаној феномена, иешко примјењивајти уобичајене обрасце класичне историографије и урбанологије, будући да се ради о настанку и развоју насеља и његовом прераспању у виши урбани ниво вароши и града, са до ње мјере атипичним карактеристикама које ја дефинишу као изузетно оригинилан, атипичан примјер у развоју једној друштва, његове духовне и материјалне културе.

Као што смо нагласили, крајем 19. и почетком 20. вијека, Цетиње се осјетније развија. Године 1882, у насељу живи 1.800 становника, од чега је на стране поданике отпадало 245 лица, а 1896. у граду живи 2.476 житеља у око 400 домова. Пораст броја становника од 1874. до 2003. године најочигледније се види из овог табеларног прегледа:

Година	Број становн.	Год.	Број становн.
1874	око 500	1945	8.541
1878	око 800	1948	9.038
1882	1.800	1953	9.102
1896	2.476	1961	9.345
1909	5.895	1971	11.876
1931	6.366	1981	14.088
1937	6.400	1991	15.946
1939	6.500	2003	15.395

Као што се види из табеларног прегледа, број становника Цетиња се непрекидно и осјетније повећава све до 1948. године, с тим што је највећи пораст био у првој деценији 19. вијека. Међутим, од 1948, број становника на Цетињу углавном стагнира, иако природни прираштај износи око 15 ‰. Један дио градског становништва у периоду након Другог свјетског рата стално се одсељава, чему је допринијела смјена градотворних функција Цетиња и Титограда (1946. године Подгорица је промијенила име у Титоград и постала

главни град Црне Горе). Равнотежу броја градских житеља одржавали су, међутим, досељеници из насеља која гравитирају ка Цетињу због новоподигнуте индустрије у граду. Стога је, између осталог, услиједила депопулација сеоског подручја, а градско становништво на Цетињу поприма карактеристике сеоског становништва...

Становници града су већином старозећанског и херцеговачког поријекла, и из других, претежно динарских крајева. Сродног менталитета, а живјећи у условима оскудне географске средине, инспирисано заједничким идеалима и повезано колективном борбом за слободу и голу егзистенцију, оно је постало толико хомогено, да га, по нашем мишљењу, са сигурношћу можемо сматрати најизразитијим и најтипичнијим представницима црногорског народа.

Отуда је Цетиње по својој етничкој композицији један од најхомогенијих градова у нашој земљи, што потврђује и податак да је 1948. године број нецрногорског становништва износио свега 480 лица, док је приликом посљедњег статистичког пописа (31. X 2003) у Општини било 18.482 становника: од тог броја декларисало се као Црногораци – 16.758, као Срби – 853, као Југословени – 27, као Албанци – 43, као Бошњаци – 5, као Муслимани – 22, као Хрвати – 49, као Македонци – 17, као Роми – 122, као Словенци – 13, као Италијани – 13, као Руси – 2, као Њемци – 1 и непознато – 262 лица.

Душан МАРТИНОВИЧ

ЦЕТИЊЕ – САМЫЕ СТАРЫЕ АРХИВНЫЕ ДАННЫЕ, РАЗВИТИЕ И ИЗГЛЕД

Резюме

В статье автор говорит о самых старых архивных данных о Цетинье (1440, 1444, 1488. и 1497. гг.), цитирует и комментирует их, затем говорит о территориальном развитии и внешнем виде города, о перерастании из рурального в урбанный центр, исходя из того, что этот город представляет собой исторический и урбанистический феномен и поэтому в этом случае нелегко применить общепринятые образцы классической историографии и урбанизма.

Цетинье возникло в конце 15 в. и развивалось в специфических природных и исторических условиях. Государь Зеты Иван Черноевич построил свою столицу – Дворец в 1482 году и знаменитый Цетиньский монастырь в 1484 году на дне Цетиньского карстового поля (площадью в 4,5 км. кв.), куда пересе-

лил в 1485 году зетский епископат. Так Цетиње стало церковным и светским центром обновленного государства Черноевичей – Черногории. С того времени и до конца Второй мировой войны Цетиње остается главным административно-политическим, военно-стратегическим, культурно-просветительным центром Черногории. После Берлинского конгресса (1878) Цетиње получило и важные дипломатические функции, что обусловило более быстрое строительство города: 12 европейских и других стран имели свои посольства и большинство из них построили большие и интересные в архитектурном отношении здания, которые и по сей день служат украшением города. Снова, в 1992 году, его провозгласили столицей Черногории.

Цетиньский монастырь, обновленный в 1701–1704 г. г. и Билярда – резиденция Негоша, построенная в 1838. году, представляют исторический и урбанный центр и долго были едиными зданиями городского организма. Первым современным зданием была первая гостиница «Локанда», построенная в 1864 году.

До 1870 года Цетиње имело руральный характер, дома обычно имели соломенные крыши, а после 1870 года было запрещено покрывать дома соломой, и начались строиться каменные здания, что дает Цетинью вид города.

В статье дается хронологический просмотр основных характеристик Цетинья – число домов и рост населения по годам. Особое внимание обращено на описание Цетинья, которые нам оставили многие иностранные и отечественные путешественники (авторы путевых заметок).

